

Lilia Citko

Uniwersytet w Białymstoku
ORCID: 0000-0002-8340-4814

O gwarach białoruskich na Litwie

Recenzja: Mirosław Jankowiak, *Lexikum běloruských nářečí v Litvě. Jazykové dědictví balto-slovanského pomezí. Leksyka gwar białoruskich na Litwie. Dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego*, Slovanský ústav AV ČR, Praha 2022, 623 s.

W środowisku dialektologów-slawistów Mirosław Jankowiak znany jest głównie jako badacz pogranicza słowiańsko-bałtyckiego – i co ważne – badacz terenowy, wykorzystujący w swoich pracach samodzielnie zgromadzony materiał gwarowy. Świadczą o tym zarówno dwie monografie poświęcone problematyce gwar białoruskich na Łotwie: *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie kraślawskim. Studium socjolingwistyczne* (Warszawa 2009) oraz *Současná běloruská nářečí v Lotyšsku. Charakteristika. Výběr textů = Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów* (Praha 2018), jak również liczne artykuły naukowe¹.

Gwary białoruskie na Litwie znalazły się w centrum uwagi w najnowszej książce M. Jankowiaka pt. *Lexikum běloruských nářečí v Litvě: jazykové dědictví balto-slovanského pomezí = Leksyka gwar białoruskich na Litwie: dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego* (Praha 2022). Obie

---

¹ Пор. Беларускія запазычаны ў латышскай мове і латгалскіх гаворках, „Беларуская лінгвістыка” 2014, т. 72, с. 10–21; Концепція творення Атласу гвар бiałoruskich на Łotwie, „Gwary Dziś” 2022, т. 15, с. 39–45.

monografie (2018 i 2022) ukazały się w wydawnictwie Slovanský ústav należącym do Akademii Nauk Republiki Czeskiej.

Ostatnia monografia Mirosława Jankowiaka poświęcona jest kompleksowej analizie leksyki gwar białoruskich na Litwie z perspektywy leksykologicznej, leksykograficznej, arealnej i ilościowo-statystycznej. Podstawę badawczą pracy stanowią w głównej mierze materiały pochodzące z ponad 126 godzin nagrań terenowych, z czego ponad 90 godzin to wywiady przeprowadzone przez samego Autora podczas ekspedycji dialektologicznych realizowanych w latach 2009–2019 w ramach różnych projektów naukowych (s. 35). Oprócz obszernego korpusu nagraniowego wykorzystano leksykę wyekscerpowaną z 5-tomowego *Słownika gwar białoruskich północno-zachodniej Białorusi i jej pogranicza* oraz baz znajdujących się w zasobach Instytutu Języka Litewskiego ANL, projektu TriMCo współrealizowanego przez Mirosława Jankowiaka na Uniwersytecie w Moguncji, jak też z opracowań innych badaczy białoruskich i litewskich. Geograficznie w zasięgu badań znalazły się tereny wyznaczone na zachodzie przez granicę przedwojennej Polski z Litwą, a na wschodzie przez obecną granicę Litwy z Białorusią (współcześnie rejony: orański, solecznicki, wileński, trocki, święciański i ignaliński).

Struktura monografii odznacza się dwudzielną kompozycją. Jej pierwsza część *Leksyka gwar białoruskich na Litwie* (s. 19–191), składająca się z obszernego wstępu i 4 rozdziałów, poświęcona została kwestiom metodologiczno-terminologicznym oraz wieloaspektowej charakterystyce gwar białoruskich na obszarze Litwy. Część druga to liczący ok. 290 stron *Słownik* (s. 195–480), uwzględniający rodzimą leksykę gwarową oraz zapożyczenia. Istotnym elementem rozprawy jest *Aneks* (s. 483–581) zawierający spisy informatorów z poszczególnych rejonów, wykazy nazw badanych miejscowości, spis analizowanych pól tematycznych oraz alfabetyczny wykaz badanych leksemów. Aneks znacząco usprawnia poruszanie się po obszernym materiale egzemplifikacyjnym części opisowej i słownikowej pracy. Monografię zamyka bibliografia (s. 583–604) oraz streszczenia w języku angielskim, białoruskim i litewskim (s. 605–623).

Celem pracy, jak wynika ze *Wstępu* (s. 25), jest arealny opis białoruskiej leksyki gwarowej na Litwie, uwzględniający jej zróżnicowanie terytorialne wynikające z przynależności do różnych grup i dialektów, przedstawiony na szerokim tle historyczno-polityczno-społecznych uwarunkowań formowania się i późniejszego funkcjonowania narzeczy. Tak ujęty metodologicznie

problem badania języka gwarowego wymaga włączenia do sfery obserwacji zagadnień z zakresu geografii językowej, teorii kontaktu językowego oraz socjolingwistyki. Wyszczególnienie oraz charakterystykę stosowanych w pracy metod badawczych i odnoszących się do nich terminów (*zapożyczenie, interferencja językowa, konwergencja (integracja), mieszanie języków, przełączanie kodów, mowa prosta*) z wykorzystaniem bogatej literatury przedmiotu zawarto w dalszej części rozdziału. Sprawdzone w dialektologii metody analizy lingwistycznej, jak geografia językowa eksponująca terytorialne zróżnicowanie słownictwa czy metoda retrospektywna służąca odtworzeniu stanu leksyki wcześniejszego okresu, uzupełnione zostały o badania statystyczne. Autor, mając świadomość pewnych ograniczeń wynikających ze specyfiki analizowanego korpusu (nie w pełni reprezentatywnego, gdyż taki korpus w przypadku gwar wymagałby „zebrania stosunkowo obszernego materiału badawczego, wykraczającego poza możliwości jednego badacza terenowego”), zastosował analizę ilościową w celu ukazania zróżnicowania leksyki w zakresie przynależności do kręgów tematycznych, kategorii gwarowych i pochodzenia zapożyczeń (s. 28). Z pewnością był to zabieg właściwy, bowiem dane liczbowe zamieszczone w tabelach w podsumowaniach rozdziałów stanowią wartościowe uzupełnienie analizy jakościowej.

Uwarunkowaniom społeczno-historycznym powstania i rozwoju gwar białoruskich poświęcony jest rozdział drugi pracy. Przyjmując teorię o substratowym pochodzeniu etnosu i gwar białoruskich, Autor omówił zasięgi zarówno najstarszego, jak i młodszego osadnictwa bałtyckiego, ekspansję terytorialną i kulturową plemion słowiańskich, wielopłaszczyznowe procesy asymilacyjne Bałtów i Słowian, skutkujące m.in. w sferze językowej wytworzeniem wspólnej białorusko-bałtyckiej warstwy leksyki substratowej oraz niektórych zbieżności fonetyczno-gramatycznych (wspólnota komunikatywna WKL w ujęciu Leszka Bednarczuka). Analiza socjolingwistycznych i prawnych aspektów funkcjonowania gwar białoruskich w granicach współczesnej Litwy skoncentrowana została w głównej mierze na określeniu zasięgu ich występowania oraz charakterystyce języków i dialektów wchodzących w kontakt z białoruszczyzną gwarową badanego terytorium (język polski i polszczyzna północnokresowa, język i gwary litewskie, język rosyjski i gwary staroobrzędowców). Zwrócono również uwagę na ważną kwestię regulacji prawnych determinujących obecną sytuację językową na Litwie i ograniczających w pewnym stopniu rolę używanych tu języków

i dialektów – zgodnie z aktami prawnymi z lat 90. XX wieku status języka państwowego uzyskał jedynie litewski.

Rozdział trzeci *Leksyka gwarowa* to dwuaspektowy opis białoruskiego słownictwa gwarowego na Litwie, prowadzony z perspektywy przynależności poszczególnych leksemów do białoruskich areałów dialektalnych oraz ich charakterystyki semantyczno-tematycznej. Uwzględniając tradycyjnie wyodrębniane w literaturze dialektologicznej leksykalne pola badawcze, Autor wyróżnił 9 grup tematycznych: 1) meteorologia, ukształtowanie terenu, czas; 2) świat roślin; 3) świat zwierząt; 4) gospodarka wiejska; 5) człowiek; 6) warunki życia; 7) kultura ludowa i duchowa; 8) państwo, gospodarka, administracja, edukacja, miasto; 9) pozostała leksyka.

Precyzyjne określenie zasięgu geograficznego analizowanych jednostek, uzupełnione danymi liczbowymi, dało Autorowi podstawy do ważnej konkluzji podsumowującej tę część badań: słownictwo gwarowe ludności białoruskojęzycznej na Litwie ukształtowane zostało w przeważającej mierze w obrębie strefy północno-zachodniej, która historycznie formowała się w wyniku kontaktów języka białoruskiego z językami i dialektami bałtyckimi. Istotną rolę w tym procesie odegrała również polszczyzna jako dawca zapożyczeń bezpośrednich i pośrednich (s. 107–108).

Obszerny rozdział czwarty *Zapożyczenia* stanowi próbę opisu słownictwa obcego z uwzględnieniem kryteriów genetycznych, chronologicznych oraz leksykalno-tematycznych (analogia do kręgów tematycznych wyodrębnionych w zasobie rodzimej leksyki gwarowej). Zastosowane w tym rozdziale ujęcie diachroniczne leksyki zapożyczonej jest ze wszech miar właściwym rozwiązaniem metodologicznym. Wnikliwa analiza historycznojęzyczna najliczniej reprezentowanych wśród zapożyczeń bałtyzmów pozwoliła Autorowi wyodrębnić warstwę starych, wspólnych litewszczyźnie i białoruszczyźnie, nazw stanowiących dziedzictwo wspólnoty komunikatywnej WKL, jak również zapożyczeń młodszych będących efektem aktualnego kontaktu gwary białoruskiej z językiem litewskim. Analogicznie omówiono polonizmy, wśród których znalazły się najstarsze pożyczki okresu I Rzeczypospolitej, jak i leksemy zapożyczone w wieku XIX oraz w okresie międzywojennym.

O ile przejmowanie bałtyzmów i polonizmów odbywało się zasadniczo na poziomie dialektów, o tyle, jak słusznie zauważa M. Jankowiak, rusycyzmy były efektem wpływów oficjalnego języka z czasów byłego ZSRR (słownictwo związane z administracją i kolektywizacją). Grupa wyrazów

o źródłosłowie niemieckim, czeskim, łacińskim, greckim, włoskim, francuskim – to w dużej mierze pożyczki pośrednie, przejęte do białoruszczyzny przez medium polskie.

Problematyka zapożyczeń leksykalnych w kontekście koncepcji wspólnoty komunikatywnej oraz konwergencji językowej, bazujących na teorii kontaktu językowego Uriela Weinreicha, została rozwinięta w rozdziale *Leksykalne dziedzictwo pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Nawiązując do metodologicznych założeń wspólnoty komunikatywnej WKL Leszka Bednarczuka² oraz opisu mowy pogranicza Elżbiety Smułkowej³, Mirosław Jankowiak wydobyl ze zgromadzonego przez siebie korpusu materiałowego dowody na skuteczność proponowanych przez tych badaczy metod w eksploracji pogranicza bałto-słowiańskiego, kompetentnie opisał kontakty etniczne oraz zachodzącą tu mimo zmieniających się uwarunkowań historyczno-społecznych wielopłaszczyznową integrację języków.

Zakończenie jest syntetycznym podsumowaniem wyników badań omówionych w poszczególnych rozdziałach. Autor przedstawił wiele istotnych spostrzeżeń dotyczących specyfiki funkcjonowania dialektalnej białoruszczyzny poza obszarem etnicznej Białorusi, pokusił się również o diagnozę jej losów w przyszłości, widząc podstawowe zagrożenie w „zanikaniu podziałów językowych i dążeniu do unifikacji, głównie w kierunku języka rosyjskiego i litewskiego” (s. 191).

Część drugą rozprawy stanowi liczący blisko 290 stron *Słownik*. Zachowując swoistą symetrię w strukturze obu części pracy, Autor przeprowadził leksykograficzny opis badanych jednostek z podziałem na leksykę rodzimą i zapożyczenia, a w obrębie obu grup – analogicznie do części opisowej –

---

² Zagadnienia związane z wielowiekowym kontaktem języków słowiańskich, bałtyckich, ugrofińskich, germańskich, semickich i in., skutkującym powstaniem wspólnoty komunikatywnej na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, szczegółowo omówione są w pracach L. Bednarczuka, por. m.in. *Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków 1999; *Językowy obraz Wielkiego Księstwa Litewskiego. Millennium Lithuaniae MIX–MMIX*, Kraków 2010.

³ Koncepcja „mowy pogranicza”, przejawiająca się w „skonwergowanej” komunikacji mieszkańców pogranicza, która powoduje zacieranie granic pomiędzy językami i wytworzenie mieszanego kodu językowego, rozwijana jest w pracach E. Smułkowej, por. m.in. dwutomową publikację *Brastawszczyzna. Pamięć i współczesność*. Tom I. *Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna. Świadectwo mieszkańców*, Warszawa 2012 oraz *Brastawszczyzna. Pamięć i współczesność*. Tom II: *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brastawski)*, Warszawa 2010.

zaprezentował słownictwo w układzie tematycznym. Dodatkową zaletą słownika jest arealne ujęcie analizowanych leksemów, znakomicie obrazujące specyfikę leksykalną poszczególnych obszarów gwarowych. Poszczególne hasła zawierają znaczenie wyrazów w języku białoruskim i polskim, ich użycia kontekstowe, zasięgi geograficzne, a w przypadku zapożyczeń również źródło pochodzenia.

Książka Mirosława Jankowiaka *Leksyka gwar białoruskich na Litwie: dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego* jest bardzo wartościowym i cennym poznawczo opracowaniem słownictwa gwarowego poza granicami Białorusi. Osadzona metodologicznie w obszarze kilku subdyscyplin językoznawczych – dialektologii, socjolingwistyki, geografii językowej, leksykografii gwarowej – prezentuje kompleksowy opis białoruskiej leksyki dialektalnej ukształtowanej historycznie i funkcjonującej współcześnie w warunkach wieloetnicznego pogranicza bałto-słowiańskiego. Starannie opracowany pod względem makro- i mikrostruktury słownik stanowi wartość dodaną monografii, kryje bowiem w sobie znaczny potencjał naukowy umożliwiający prowadzenie dalszych, różnie ukierunkowanych badań.

SUMMARY

BELARUSIAN DIALECTS IN LITHUANIA

The author reviews Mirosław Jankowiak's study *Lexicon of Belarusian Dialects in Lithuania. The Linguistic Heritage of the Baltic-Slavic Borderland* (Prague 2022). In her opinion, it is a cognitively valuable study of the dialect vocabulary beyond the borders of Belarus. Set methodologically in the area of several linguistic sub-disciplines – dialectology, sociolinguistics, linguistic geography, dialect lexicography – it presents a comprehensive description of Belarusian dialect lexis historically shaped and functioning today in the conditions of the multi-ethnic Baltic-Slavic borderland.

Keywords: Lithuania, Belarusian language, dialects, Baltic-Slavic borderland, lexis.